

УДК 338.45:663

О. В. Олійник,
магістр, Київський національний економічний університет

КЛАСТЕРНА СИСТЕМА В ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються передумови формування регіональних кластерів у харчовій промисловості, досвід формування таких кластерів на території України, а також пропонується нова модель харчового регіонального кластера.

This paper reviews the prerequisites for the formation of regional clusters in the food industry, experience of such clusters in Ukraine, the author offers a new model of regional food cluster.

*Ключові слова: кластер, регіони, харчова промисловість, агропромисловий комплекс.
Key words: cluster, regions, food industry, agriculture.*

ВСТУП

Інтенсивне зростання біотехнологій, нарощування обсягів виробництва комп'ютерів та програмного забезпечення до них, хімічної, фармацевтичної промисловості та ряду інших інноваційних технологій зумовили суттєвий прогрес у традиційних галузях, до яких відноситься продовольчий комплекс.

За технологічним та економічним змістом харчова промисловість є високоінтегрованою з сільським господарством галуззю виробництва і природно, що неврожаї, кон'юнктурні коливання цін на сировину та матеріали призводять до коливання попиту та пропозиції на окремі види продукції. Найбільш суттєвим елементом підвищення її ефективності виявився організаційний фактор, пов'язаний з територіальними об'єднаннями виробників, коли перед широким колом конкурентів виступає не окреме підприємство, а регіональне промисло-

ве інноваційне кластерне об'єднання, яке має можливість скоротити свої транзакційні витрати, дякуючи спільній дослідній, технологічній та економічній кооперації своїх учасників.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Теоретичні аспекти умов та факторів розвитку промислового виробництва в процесі поглиблення глобалізації світового господарства, а також природа та особливості його регулювання в європейській інтеграційній моделі ґрунтовно розглядалися у працях вітчизняних дослідників В. Андрійчука, І. Бураковського, А. Гальчинського, Б. Губського, А. Кредісова, Д. Лук'яненка, В. Новицького, О. Рогача, О. Рокочої, А. Філіпенка та багатьох інших.

Разом з тим, у науковій літературі залишаються малодослідженими і далекими від практичного застосування кластерні моделі харчової промисловості, які упродовж першої поло-

вини ХХІ ст. здатні забезпечити високий рівень конкуренції національних виробників з міжнародними корпораціями.

Мета роботи полягає в дослідженні перспектив формування кластерів в харчовій промисловості України.

Таблиця 1. Обсяг реалізованої промислової продукції у 2008–2009 роках, млн грн.

Галузь	2008	2009	Ріст 2009/2008, у %	Частка в структурі у 2009 році, %
Промисловість в цілому	779126	668956	-14,1	100
Переробна промисловість	588921	479669	-18,55	71,7
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	110441	124779	12,98	18,65

Виробництво основних видів промислової продукції [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — 2010. — Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/prm_ric_u/vov2005_u.html

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічна криза, що почалася в Україні в кінці 2008 року і триває до сих пір, суттєво вплинула на всі галузі економіки України. Проте харчова промисловість є однією з небагатьох галузей народного господарства, що змогли продемонструвати ріст у 2009 році. Так, згідно даних Державного комітету статистики України у 2009 році обсяг реалізованої продукції харчової промисловості склав 124,779 млрд грн., що на 14 млрд більше, ніж у 2008 році. При цьому обсяг реалізації продуктів харчової промисловості склав 18,6% від обсягу реалізованої продукції всієї промисловості України (табл. 1).

Варто зазначити, що 13,38% всієї виробленої харчової продукції йде на експорт. Так, обсяги експорту готових харчових продуктів за кордон у 2009 році склали 2,088 млрд дол. США, що, в свої чергу, склало 5,3% від усього обсягу українського експорту. При цьому падіння обсягів експорту скало 17,1% у порівнянні у 2008 роком (рис. 1).

Як видно з рис. 1, значну частину продуктів харчування Україна імпортує з-за кордону. Так, у 2009 році обсягу експорту даної товарної групи перевищив обсяг імпорту лише на 2%.

Проте, в основному в Україні реалізується продукти харчування власного виробництва (табл. 2).

Як видно з табл. 2, незважаючи на зростання об'єгів торгівлі закордонними продовольчими товарами, частка українських товарів залишається високою (понад 85%).

Проте, технологічний рівень розвитку українського агропромислового комплексу в цілому та харчової промисловості зокрема залишається досить низьким. Виходом може стати створення кластерів — регіональне об'єднання підприємств різних форм власності.

У сучасних умовах стійкість і конкурентоспроможність харчового комплексу АПК безпосередньо залежить від стійкості регіональних і національних агросистем. У даний час кластери взаємопов'язаних галузей повинні стати рушійною силою розвитку регіональних агро-економік.

У зв'язку з цим кластерний підхід (кластеризація) може розглядатися як інститут розвитку переробної промисловості регіональної економіки, як новий інструмент регіонального управління процесами забезпечення про-

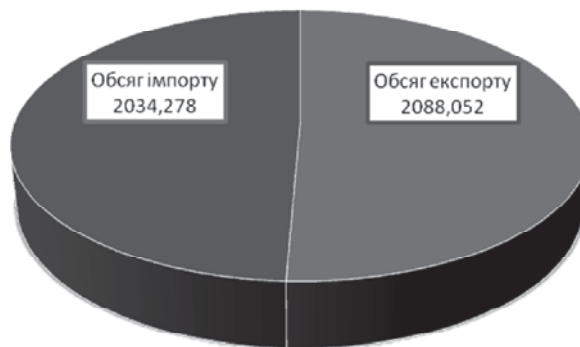

Рис. 1. Обсяги імпорту та експорту готових харчових продуктів в Україні у 2009 році, млн дол. США

Товарна структура зовнішньої торгівлі України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — 2010. — Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0210_u.htm

довольчої безпеки на основі зміцнення міжгалузевих зв'язків та використання принципів ефективної агропромислової, науково-технічної та інноваційної регіональної політики. Економічна стратегія розвитку переробної промисловості, заснована на кластерному підході, повинна бути спрямована на стимулювання розвитку зазначених взаємозв'язків з метою конкурентного регіонального розвитку харчового комплексу АПК.

Державна стратегія розвитку кластерів полягає у створенні умов для їхньої ефективної роботи. Роль регіональних влад у цьому напрямі повинна зводитися до створення системи стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, спрямованої на випуск у регіоні конкурентоспроможної продукції харчової переробної промисловості регіону, формування інноваційного ядра кластера, а також регіональної інноваційно-інвестиційної системи харчового комплексу АПК.

Термін "кластер" як особливе і самостійне явище в економіці з'явився при дослідженні процесів виникнення географічно локалізованих груп компаній і об'єднань у певних видах економічної діяльності. Вперше на це явище звернув увагу Альфред Маршал [3], який, розглядаючи особливості промислових регіонів, відзначив тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній у таких регіонах. Але авто-

Таблиця 2. Частка продажу товарів, вироблених підприємствами на території України, у товарообороті торгової мережі (у %)

Товари	2005	2006	2007	2008
Усі товари	70,5	67,3	64,5	63,1
Продовольчі товари	90,9	89,3	88,2	88,2

Частка продажу товарів, вироблених підприємствами на території України, у товарообороті торгової мережі. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. — 2010. — Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/sr/chprt/chprt_u.htm

ром кластерного підходу в економіці вважають М. Портера, який у теорії національної та місцевої конкурентоспроможності [4] визначив, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії не розташовані безсистемно у різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, а в деяких випадках — в одному регіоні країни. Цей процес зумовлений тим, що одна або декілька фірм, конкурентоспроможних на світових ринках, розповсюджують свій позитивний вплив на близьке оточення: постачальників, споживачів, конкурентів. А успіхи оточення, у свою чергу, впливають на подальше зростання конкурентоспроможності певної компанії. Пізніше М. Портер дає широковідоме визначення кластера: "Кластер, або промислова група, — це група близьких, географічно взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямів діяльності й взаємодоповнюють один одного" [5, с. 258].

З точки зору С.І. Соколенко, президента МФСР України, для української економіки "кластери створюють унікальну підставу для розвитку інноваційної діяльності, підвищення продуктивності та рентабельності сектора малих і середніх підприємств. Кластери — істинне дитя глобалізації, підвищення ролі регіонів, вони створюють основу для притоку іноземних інвестицій, навчання широкого кола підприємців й міцного розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектра мережевих структур. Кластери одночасно виступають і як форум, в рамках якого ведеться діалог між діловими, урядовими, науковими колами про шляхи розвитку конкурентних переваг у межах міста, провінції, штату, країни й навіть на наднаціональному рівні" [7, с. 21].

У даний час переробні територіально-виробничі комплекси (кластери) повинні стати рушійною силою розвитку регіональної агро-економіки. Проведенні різноманітні дослідження показують, що зростаючий рівень економічної свободи і самостійності переробної сфери АПК регіонів, у свою чергу, роблять помітний вплив не тільки на спрямованість соціально-економічного розвитку (прогресивну і регресивну) регіонів, а й на фактори та інструменти, що забезпечують їх конкурентоспроможність і соціально- економічну стійкість.

Які переваги дає кластерний підхід на регіональному рівні?

По-перше, регіональні інноваційні кластери мають у своїй основі сформовану стійку си-

стему розповсюдження нових технологій, знань, продукції, так звану технологічну мережу, яка спирається на спільну наукову базу.

По-друге, підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій.

По-третє, важливою особливістю інноваційних кластерів є наявність у їх складі гнучких підприємницьких структур — малих підприємств, які дозволяють формувати інноваційні точки росту економіки регіону.

По-четверте, регіональні інноваційні кластери надзвичайно важливі для розвитку малого підприємництва: вони забезпечують малим фірмам високий ступінь спеціалізації при обслуговуванні конкретної підприємницької ніші, тому що при цьому полегшується доступ до капіталу промислового підприємства, а також активно відбувається обмін ідеями та передача знань від фахівців до підприємцям.

Кожен окремо взятий агропромисловий кластер взаємодіє з агроінноваційним кластером регіону в процесах розробки більш ефективних інвестиційних проектів і фінансових механізмів їх реалізації. У порівнянні з окремо взятим сільськогосподарським підприємством чи холдингом кластер має великі можливості включення до цільових регіональних та інших програм, отримання пільгових кредитів, техніки по лізингу, а отже, можливості інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності, виходу на міжрегіональні та міжнародні ринки, забезпечення гарантованих закупок продукції у сільгосптоваровиробників, держпідтримки на основі державно-приватного партнерства.

Вперше підхід до міжфірмової співпраці був розроблений у Данії в 1989—1990 роках. На підготовку проекту протягом трьох років було виділено 25 млн дол., для того щоб визначити перспективні мережеві структури в країні. Були підготовлені фахівці, які сприяють виконанню програми зі створення бажаних мережевих структур. Згідно з програмою, видавалися гранти на реалізацію наступних фаз: концептуалізація програми, планування розвитку, здійснення ініціатив кооперації.

Слід зазначити, що агропромисловий комплекс за обсягами виробництва перевищує всі інші сектори економіки країни разом узяті і є ключовим з позиції споживчого ринку та інвестиційного потенціалу. Особливу роль у ньому відіграє "молочна вертикаль": від переробки молока до постачальників технологій та облад-

нання. Данська Рада з розвитку бізнесу як орган, що відповідає перед урядом за розробку концепції кластеризації, ініціював ряд нових розробок у цій області. До дослідження долучилися Міністерство бізнесу і промисловості, Міністерство досліджень, Міністерство освіти, Міністерство праці, Агентство розвитку торгівлі і промисловості, а також Міністерство фінансів.

У 1992 році у кластерах брало участь 40% усіх фірм країни, які забезпечували 60% експорту. У 1997 році в річному звіті було зазначено, що в дослідженнях брали участь 513 аналітиків з фірм, організацій, інститутів, міністерств, які були об'єднані в 35 робочих груп, що спеціалізувалися в конкретних секторах і видали 1522 пропозиції, 66 з яких вже були реалізовані. Підприємства відображали широкий спектр проблем: від змін у законодавстві, структурах адміністративного управління до змін бюджетних асигнувань міністерств. Проведена робота вивела Данію в світові лідери з кластеризації економіки (сьогодні функціонує 29 провідних кластерів) [6].

Перші кластери в Україні створювалися із 1997 році на Поділлі, в Хмельницькій області. В галузі АПК сформувався харчовий кластер із центром в Кам'янець-Подільському як структурна система для розвитку туризму на Поділлі. У формуванні кластера взяли участь: Кам'янець-Подільський аграрно-технічний університет, при якому існує коледж харчової промисловості, Військово-інженерний інститут. Серед компаній виробників були виробники м'ясної продукції, напоїв, кондитерських виробів.

Для формування динамічного кластера свинарства на Поділлі вже існує багато елементів, необхідних для розвитку цієї моделі, однак потрібно якнайшвидше вивчити можливості оптимізації зв'язків між виробниками, покупцями, постачальниками та забезпечити формування кластерного середовища з метою постійного зростання активності учасників кластерів у напрямі покращення конкурентоспроможності готової продукції [1].

Кластер органічного землеробства і зеленого сільського туризму — Придунав'я, Одещина. Ініціаторами формування кластера органічного землеробства і зеленого туризму стали громадські фермерські екологічні організації "Мама-86-Татарбунари" і "Відродження", метою яких є координація і синхронізація всіх етапів органічного виробництва, переробки,

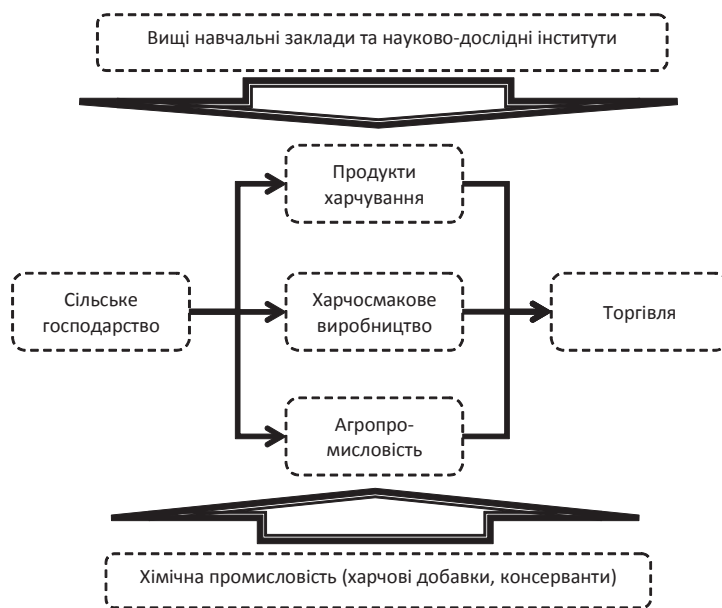

Рис. 2. Типова форма організації кластерів в Україні

Побудовано автором.

зберігання, транспортування і реалізації органічної продукції, підвищення її якості й стандартності, зниження непродуктивних і транспортних видатків, покращення використання трудових ресурсів, сировини і запасів виробництва. Важливим напрямом нового кластера є також спільний маркетинг і формування місцевого ринку органічних продуктів та розвиток можливостей їх експорту[2].

Проте, дані кластери є більшою мірою експериментальними для України і в цілому така практика не набула значного поширення. Але суттєві зміни в зовнішньому середовищі за останні роки відбулися: вступ України до СОТ і відповідно відкриття кордонів для зарубіжних компаній, економічна криза, що суттєво послабила українських виробників — вони призводять до загострення конкуренції між національними товаровиробниками та продовольчими ТНК. Тому, на нашу думку, найбільш ефективною формою захисту перших є широке розповсюдження харчових кластерів, під якими розуміється локально-ієрархічне об'єднання вертикально та горизонтально інтегрованих компаній, фінансових та підприємницьких структур, які забезпечують високу цінову, інноваційну та технологічну конкуренцію продукції, що випускається.

Адаповану під сучасні потреби модель кластера можна представити таким чином (рис. 2).

Як бачимо, дана модель є більш вертикально інтегрована в порівнянні з типовою моделлю організації виробництва, а також включає ряд допоміжних виробництв (добавки, тара).

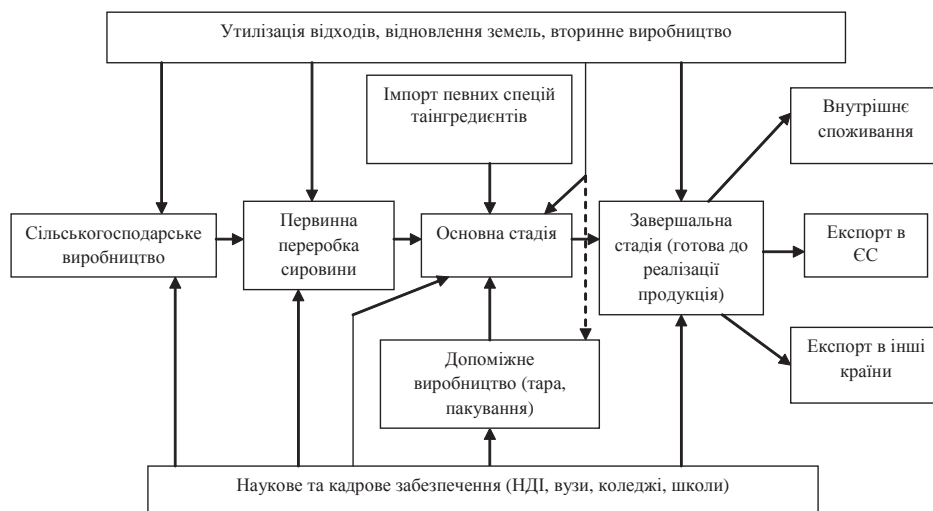

Рис. 3. Модель продовольчого кластера

Розроблено автором.

Одним з найбільш перспективних на сьогодні може стати кластер в Харківщині — Близнюківський кластер свинарства та м'ясних виробів.

Головним координатором цієї мереженої структури має стати Близнюківський комбикормовий завод, а учасниками кластера — племенні ферми по розведенню свиней "полтавської м'ясної" породи, 4 м'ясокомбінати, машинобудівельні підприємства м. Харкова, профільні науково-дослідні установи, в тому числі Харківська зооветеринарна академія ім. М.М. Борисенка, Харківська академія технології та організації харчування, Харківський аграрний університет, Харківський університет сільського господарства, Харківський сільськогосподарський інститут ім. В.В. Докучаєва та Полтавський НДІ.

ВИСНОВКИ

Харчова промисловість є однією з небагатьох галузей народного господарства, що змогли продемонструвати ріст у 2009 році. у 2009 році обсяг реалізованої продукції харчової промисловості склав 124,779 млрд грн., що на 14 млрд більше (або на 12,9%), ніж у 2008 році.

Проте, технологічний рівень розвитку українського агропромислового комплексу в цілому, та харчової промисловості зокрема залишається досить низьким. Виходом може стати створення кластерів — регіональне об'єднання підприємств різних форм власності.

Кластерний підхід (кластеризація) може розглядатися як інститут розвитку переробної промисловості регіональної економіки, як новий інструмент регіонального управління процесами забезпечення продовольчої безпеки на основі зміцнення міжгалузевих зв'язків та використання принципів ефективного агропромис-

лової, науково-технічної та інноваційної регіональної політики.

Перші кластери в Україні створювались із 1997 році на Поділлі, в Хмельницькій області. В галузі АПК сформувався харчовий кластер із центром в Кам'янець-Подільському як структурна система для розвитку туризму на Поділлі. Також харчовий кластер є на Одещині, в Придунав'ї.

Проте, дані кластери є більшою мірою експериментальними для України

і в цілому така практика не набула значного поширення. Але суттєві зміни в зовнішньому середовищі призвели до загострення конкуренції між національними товаровиробниками та продовольчими ТНК. Тому, на нашу думку, найбільш ефективною формою захисту перших є широке розповсюдження харчових кластерів. Одним з найбільш перспективних на сьогодні може стати кластер в Харківщині — Близнюківський кластер свинарства та м'ясних виробів.

Література:

1. Диверсифікація промислового виробництва України в умовах міжнародної економічної інтеграції (на прикладі харчової промисловості): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01 [Електронний ресурс] / В.О. Котляренко. — Київ: Нац. екон. ун-т., 2004. — 19 с.
2. Коляденко С.В. Кластери як один з інтегрованих формувань в АПК / С.В. Коляденко // Збірник наукових праць ЧДТУ. — № 22. — с. 256—260.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х т. — М., 1993. — Т. 1.
4. Портер М. Конкуренция: пер. с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2002. — 496 с.
5. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран: пер. с англ. — М.: Международные отношения, 1993. — 896 с.
6. Скоч А. Международный опыт формирования кластеров [Електронний ресурс] / А. Скоч // Журнальный клуб Интелрос. — 2006. — № 2 (16). — Режим доступа: www.intelros.ru/index.php?newsid=352
7. Соколенко С.И. О кластеризации в странах ОЧЭС // Деловой вестник. — 2007. — № 12(163), — С. 21.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2010 р.